

TEMURIYLAR DAVRI ARXITEKTURASI

Xoldorov Xudoyberdi Xasanboy o'g'li

Farg'ona politexnika instituti

ANNOTATSIYA

XV-asrning birinchi yarmidan Temuriylar va Mirzo Ulug'bek davri yirik va ko'rkam shaharlar qurilishi davlatning asosiy vazifalaridan biri bo'lgan. Amir Temur va uning vorislari saltanat shaharlarini rivojlantirishga va dunyoda ularning mavqelarini ko'tarishga juda katta e'tibor berishgan. Temuriylar davrida asosiy arxitektura imoratlarini tashqi va ichki bezaklarsiz tasavvur qilish qiyin bo'lgan. Bu davrda O'rta Sharqda koshinkoriy bezaklar yuksak darajada rivojlangan. Temuriylar davrida rangli koshin bezaklarining turli xillari izlanilgan va yaratilgan.

Kalit so'zlar: arxitektura, naqshinkor, o'ymakor, minora, naqsh, xonaqoh, rasadxona, me'mor.

Barchamizga ma'lumki XIV asr oxiri - XV asrning 1-yarmida Amir Temur va Mirzo Ulug'bek davri yirik va ko'rkam shaharlar qurilishi davlatning asosiy vazifalariga kirgan. Amir Temur va uning vorislari saltanat shaharlarini rivojlantirishga va dunyoda ularning mavqelarini ko'tarishga juda katta e'tibor berishgan. Temuriylar davrida Samarqand, Shahrisabz, Buxoro, Hirot va boshqa shaharlarning burj va darvozalari bo'lib, mustahkam mudofaa devorlari bilan o'ralgan. Shaharlar ark va hisordan iborat bo'lib, uning markaziy qismi, ko'chalar kesishgan joyda yopiq savdo inshootlari-chorsular bilan ajralgan. Juma masjidlari va shahar bozori markazni tashkil etgan, bosh madrasa oldidagi maydonlar esa shaharning ikkinchi markazini ifodalagan. Hunarmandchilik kasb-koriga ko'ra aholining tabaqalariga bo'linishi mahalla, daha singari shahar qismlarini keltirib chiqargan. Bosh ko'chalar hunarmandchilik va savdo rastalaridan iborat bo'lgan. Keng bo'lmagan ko'chalar maydon va hovuzlar bilan aholi yurish, to'xtash joylarini tashkil etgan. Temuriylar davri shaharsozligida Buxoro, Hirot, Marv va Shahrisabz shaharlarining to'g'ri to'rtburchak tarzda shakllanganligi O'rta Osiyo ko'p asrlik me'moriy an'alarining davom ettirilganligi natijasidir.

XV asrning 1-yarmida Samarqand, Buxoro va G'ijduvonda ilmiy inshootlar arxitekturasi va ularning rivoji. Amir Temur qurdirgan ko'p sonli saroylar, maqbaralar, islom va musulmonchilikka oid inshootlar sulolaviy xarakterga ega bo'lsa, Mirzo Ulug'bek ham shunga kamroq qamrovda itoat etgan holda ta'lim-tarbiya va ilm-fan maskanlari qurilishiga urg'u bergan. Chunki ular Mirzo Ulug'bekning ilm-fanga bo'lgan qiziqishiga to'liq javob bergan. Bu yerlarda teologik fanlar bilan birga falsafa,

matematika, falakiyotshunoslik va boshqa dunyoviy fanlar bo'yicha ma'ruzalar o'qilgan. XV asrning 1-yarmida yuqori darajadagi ilm maskanlari-madrasalar va madrasayi-oliyalar muhim ahamiyat kasb etgan. Jumladan, Mirzo Ulug'bekning uch: Samarqand, Buxoro va G'ijduvon madrasalari, shuningdek rasadxonasi o'sha davrlarda me'morchilik san'atining va ma'naviyatning yuksak pog'onaga ko'tarilganligidan darak beradi. X asrda Narshaxiy tomonidan aytib o'tilgan Forjak va XI asrda Samarqandda qurilgan Qoraxoniylar Timg'och Bog'ra madrasalari bizgacha yetib kelmaganligi bois temuriylargacha bo'lgan madrasalarning qanday rivojlanganligi hozircha noma'lum. Bugungi kungacha mavjud Mirzo Ulug'bek madrasalarida to'liq mukammal arxitekturaviy uslubni ko'rishimiz mumkin. Undan keyingi davr qurilishlarida asosan Mirzo Ulug'bek yaratgan arxitekturaviy shakllar qaytarilgan. Bu davr madrasalari ichki hovlilari yopiq to'rtburchak binodan iborat bo'lib, atrofida talabalar yashaydigan hujralar, burchaklarida esa keng darsxonalar joylashgan.

Professor A.S.O'rolov bu davr arxitekturasini quyidagicha ta'riflaydi: "Mirzo Ulug'bek o'zining bunyodkorlik faoliyatini shaharsozlik, me'morchilik, bog'-istirohatchiligi, qayta tiklash va ta'mir ishlari, tasviriy san'at va naqqoshlik kabi sohalarda keng ko'lamda olib bordi. Shunisi muhimki, u bu ishlarni nafaqat poytaxt Samarqandda, balki Shahrisabz, Buxoro, G'ijduvon, Yassa, Marv, Zangi ota kabi shaharlar va kasabalarda olib borib, ayni paytda el-yurt ma'murchiligi va farovonligiga avj berdi. Samarqandda amalga oshirilgan bunyodkorlik ishlarining mavqei va unda qo'lga kiritilgan yutuqlar bu yerda o'ziga xos me'moriy maktab yaratilganligining dalilidir". Ma'lumki, Mirzo Ulug'bek tomonidan yaratilgan uch madrasaning hajmiy jihatdan bir-biriga o'xshamasligi, ular o'sha joy aholisi soni inobatga olingani holda qurilganidir. Shuningdek, madrasalarning hajmiga qarab ularning tuzilishi ham o'zgargan. Bu uchala madrasa va madrasayi-oliyada peshtoq qismining sezilarli darajada rivojlanganligini, boyiganini ko'ramiz. Shuningdek, peshtoqning juda bezakdorligi, kirish qismining ikki yonida auditoriya yoki masjid vazifasini o'tovchi ikki katta gumbazli xonalar mavjudligi, murabba tarhli hovli, hovlini o'rab turgan bir yoki ikki qavatli ravoqlar va ular ortida joylashgan hujralar asosiy uslubni belgilab bergan. Barcha uch madrasaning tarhlari simmetrik tarzda loyihalangan. Samarqanddagi Mirzo Ulug'bek rasadxonasi - butun jahonga mashhur bo'lgan o'rta asrlar astronomiyasi va arxitekturasi yodgorligidir. O'sha davrda Samarqand rasadxonasidek yirik, tuzilishi mukammal va murakkab inshootlar qurishga jazm qilmoq uchun nafaqat ilmi hay'at va riyoziyot, balki muhandislik bilimlarini ham chuqur bilmoq kerak edi.

Tarixdan ma'lumki, Amir Temur va Mirzo Ulug'bek davri (XIV asr oxiri - XV asrning 1-yarmi) da yirik va ko'rkam shaharlar qurilishi davlatning asosiy vazifalariga kirgan. Temuriylar davrida Samarqand, Shahrisabz, Buxoro va boshqa shaharlarning

burj va darvozalari bo‘lib, mustahkam mudofaa devorlari bilan o‘ralgan. Shaharlar ark va hisordan iborat bo‘lib, uning markaziy qismi, ko‘chalar kesishgan joyda yopiq savdo inshootlari – chorsular bilan ajralgan. Juma masjidlari va shahar bozori markazni tashkil etgan, bosh madrasa oldidagi maydonlar esa shaharning ikkinchi markazini ifodalagan. Hunarmandchilik kasb-koriga ko‘ra aholining tabaqalariga bo‘linishi mahalla, daha singari shahar qismlarini keltirib chiqargan. Bosh ko‘chalar hunarmandchilik va savdo rastalaridan iborat bo‘lgan. Keng bo‘lmagan ko‘chalar maydon va hovuzlar bilan aholi yurish, to‘xtash joylarini tashkil etgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. Пугаченкова Г.А. Зодчество Центральной Азии XV век. Ведущие тенденции и черты. -Т.: 1976
2. Ўролов А., Хожихонов М. Улуғбек яратган маънавият -Т.: 1994
3. Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risidagi Qonuni//269-II 30.08.2001.,lex.uz
4. Nodirjon Ibragimovich Otaboyev, Abbosjon Sharofidin Ogli Qosimov, & Xudoyberdi Xasanboy Ogli Xoldorov (2022). AVTOPOEZD TORMOZLANISH JARAYONINI O‘RGANISH UCHUN AVTOPOEZD TURINI TANLASH. Scientific progress, 3 (5), 87-92.